

В. Д. БАРАН
В. С. ВУЙЦІК

Давньоруська ікона з поселення Бовшів

В 1963 р. під час розкопок Бурштинською археологічною експедицією Інституту суспільних наук АН УРСР багатощарового поселення поблизу с. Бовшова Галицького району Івано-Франківської області була знайдена бронзова ікона благовіщення¹. Бовшів — це одне з багатьох поселень XII—XIII ст., розташованих навколо давнього Галича — міста, яке в той час переживало своє піднесення. Поселення займало невисоке підвищення на правому березі р. Гнилої Липи, лівої притоки Дністра. Неподалік від нього, за балкою і на лівому березі річки, було ще два. Всі вони зараз залиті водою Бурштинського озера.

Ікона виявлена в заповненні господарської споруди № 13, заглибленої на 1,87 м від сучасної поверхні. Поруч з нею зібрано уламки високоякісного гончарного посуду з характерними відігнутими назовні вінцями, що мали косо зрізані або заокруглені краї та закраїнку з внутрішнього боку, а також уламки скляних браслетів. Виявлені в споруді матеріали нічим не відрізняються від знахідок з інших житлових і господарських будівель на цьому поселенні і можуть впевнено датуватись XII—XIII ст. н. е., як і досліджувана ікона. Вона належала одному з мешканців поселення, який носив її як медальйон, на що вказує отвір для підвішування у верхній частині. Ікона зараховується до категорії дрібної пластики, широко відомої в давній час.

Слід відзначити, що давньоруська дрібна пластика багата і різноманітна щодо іконографічних сюжетів, матеріалу, форми, а також за технікою виконання. Але пропорційне співвідношення між різними її видами неоднакове. Одні сюжети поширені в більшій, інші в меншій або зовсім незначній мірі. Серед таких рідких пам'яток і була ікона благовіщення з Бовшова*.

На іконі зліва зображений у профіль архангел Гавриїл, що наче прямує повільною ходою до богоматері, яка сидить на троні. Правою рукою архангел благословляє, лівою тримає мірило. Його голова повернута на три чверті до глядача, з ледве помітним нахилом у бік богоматері, поза якої строго фронтальна, лише голова злегка нахилена до архангела. Богоматір пряде, її руки, в яких вона тримає нитку та веретено, спрямовані направо і трохи порушують фронтальність фігури. Ноги спираються на прямокутну підставку. Німби орнаментовані. Німб Гавриїла обведений однією лінією та заповнений орнаментом. Німб богородиці оточують дві лінії, орнаментация його невиразна. Між лініями — зернистий обідок. На фоні, біля лівої руки архангела міститься монограма МР/ОУ, над кистю правої — літера Н. У правому верхньому куті — дві нечіткі літери КА. Лінії німбів та написів заглиблені.

На фоні у верхній частині збереглися залишки позолоти. Ікона обведена гострим бортиком висотою 1—2 мм, який утворює ковчег. Як показує слід від вушка, її можна віднести до групи натільних. Пам'ятка збереглася цілком задовільно, якщо не враховувати незначної потертості рельєфу на головах.

Необхідно відзначити високий художній та технічний рівень виконання ікони. На перший план виступають її пластичні якості. Фігури виконані у високому рельєфі з добре витриманими пропорціями, майже

¹ Експедиція працювала під керівництвом В. Д. Барана. (Див.: Баран В. Д., Чайка Р. М. Давньоруське поселення Бовшів II на Подністров'ї.— Археологія, 1972, вип. 7, с. 97—102).

* Ікона зберігається в археологічному музеї Львівського державного університету ім. Івана Франка. Її розміри — 45×35×3 мм.

класичним моделюванням форми та малюнком. Досконало оброблені складки одягу Гавриїла та Марії. Композиція зрівноважена, гармонійна.

Щодо іконографічного ізводу, то тут зображено один з варіантів благовіщення, що виходить з апокрифічної легенди. Архангел Гавриїл благовіщує Марію в той момент, коли вона сидить на троні та пряде пурпур для завіси Єрусалимського храму. З найбільш ранніх пам'яток цей ізвод вперше засвідчено на равеннському саркофазі V ст. та на мозаїці

Бронзова ікона з Бовшова.

церкви Санта-Марія Маджоре у Римі². В обох випадках Марія показана сидячою на троні за прядивом, архангел підходить до неї з лівого боку.

Цікавою іконографічною рисою бовшівської ікони є те, що сцена благовіщення зображена на гладкому фоні. Немає навіть натяку на архітектурний мотив, який вказував би, що дія, за євангельським текстом, відбувається в домі Йосифа в Назареті. Відсутність такого мотиву простежується на багатьох ранніх благовіщеннях V—XII ст., як на згаданих равеннському саркофазі та в церкві Санта-Марія Маджоре, так і в мозаїках Софії Київської, Дафнії, Ветопеда, Сіцилії.

Прямою аналогією у живописному варіанті цієї іконографічної теми є ікона благовіщення в церкві св. Клімента в Охріді. Вона датується серединою

XI ст. і складається з двох окремих ікон. На одній з них зображений архангел Гавриїл, на другій — Марія, що сидить на троні за прядивом пурпуру. Фігури архангела та богоматері майже ідентично повторюють пози бовшівської ікони. В обох випадках панує урівноваженість у позах та спокій. На обох охридських іконах збереглися сучасні оправы, архітектурні мотиви відсутні. Н. П. Кондаков підкреслює, що благовіщення в даній редакції — явище відносно рідке³. Охридське благовіщення є, очевидно, єдиною прямою іконографічною аналогією описаної нами ікони.

Одним з небагатьох прикладів теми благовіщення в дрібній пластичці можна вважати мідну ікону з колишнього зібрання В. І. Ханенко. Вона датується досить пізнім часом — XV—XVI ст.⁴ і, звичайно, не може бути аналогією бовшівській. В ханенківській іконі відчувається сильна динаміка не тільки в руках фігур, а й у архітектурних формах, на фоні яких відбувається дія.

Серед візантійських рельєфів із слонової кістки XI—XII ст. сюжет благовіщення є лише частиною складної композиції⁵. Н. Г. Порфіридов, що займається статистикою та класифікацією сюжетів у давньоруській дрібній кам'яній пластичці, благовіщення не згадує⁶. В числі обстежених ним 323 ікон з 423 сюжетами виявилось 303 однофігурних та 120 багато-

² Кондаков Н. П. Иконография Богоматери, т. 1. Спб., 1914, с. 26—27, рис. 6; с. 111, рис. 78.

³ Кондаков Н. П. Македония. Археологическое путешествие. Спб., 1909, с. 263, 264.

⁴ Собрание Б. И. и В. И. Ханенко. Древности русские. Кресты и образки, вып. 2. К., 1900, табл. 30, № 338, с. 22.

⁵ Loldschmidt A., Weitzmann K. Die byzantinischen Elfenbein skulpturen X—XIII Jahrhunderts, Bd. 2. Berlin, 1934, taf. VI, XVIII, XXIII, LXVI, LXIX, LXII.

⁶ Порфиридов Н. Г. Древнерусская мелкая каменная пластика и ее сюжеты.— СА, 1972, № 3, с. 202.

фігурних⁷. Отже, останні, до яких належить і благовіщення, набагато поступаються за кількістю однофігурним композиціям.

Деякі іконографічні аналогії ікони з Бовшева дають давньоруські актові печатки. Серед новгородських печаток Всеволода Мстиславича (1117—1136) понад 30 відтворюють різні варіанти благовіщення (канонічний, апокрифічний). Деякі з них відповідають нашій редакції⁸. На візантійських свинцевих печатках благовіщення зафіксовано теж досить рідко. Г. Шлюмберже публікує лише кілька і то в традиційному перекладі⁹. Зображення богоматері з прядивом, яка сидить на троні, не засвідчене. Те ж саме можна сказати про візантійський молівдовуль XIII—XIV ст. із зібрання Ермітажу, де Марія зображена в стоячій позі біля трону¹⁰.

Серед пам'яток візантійської гліптики благовіщення в самостійному вигляді порівняно з іншими сюжетами виступає не часто. Тому дуже цінним порівняльним матеріалом є візантійська стеотитова ікона XII ст. з херсонеського музею¹¹. В цілому тут повторюється схема бовшівської ікони, але в деталях простежуються деякі іконографічні відмінності, зокрема ківорій над Марією, дерево, промінь світла з неба як символ святого духа. Вся композиція має аркове обрамлення. Не менш цінним для іконографічних порівнянь у візантійській металопластиці є фрагмент срібного хреста з благовіщенням (Константинополь?) XI—XII ст.¹²

Кілька близьких варіантів благовіщення можна також вказати серед зразків художнього карбування у мистецтві Грузії X—XI ст.¹³

Наведені вище аналогії дають підставу датувати бовшівську ікону часом не пізніше XII ст., що повністю узгоджується з датуванням на основі археологічних матеріалів. На користь цього свідчать не тільки іконографічні особливості, але й чисто стилістичні ознаки та високий художній рівень виконання. Останнє приводить до висновку, що в даному творі відбився вплив еллінізуючого комніновського мистецтва. Правильність такого датування підтверджує також відсутність в іконі архітектурного фону, характерного для найбільш ранніх сюжетів благовіщення у східному мистецтві¹⁴.

Дуже важливо встановити не тільки час, а й місце виготовлення та походження пам'ятки. Очевидно, це був стародавній Галич, де у XII—XIII ст. художні ремесла досягли високого професійного рівня, а місцеві вироби не відрізнялись від виробів майстрів інших давньоруських князівств¹⁵. Про це свідчать численні знахідки предметів дрібної пластики XII—XIII ст. на території стародавнього Галича, а також Звенигорода, Володимира-Волинського та інших міст Галицько-Волинської Русі.

Існування в Галичі майстерень по виготовленню ювелірних та різних бронзових виробів підтверджують матеріали археологічних досліджень. Зокрема, це стосується знайдених на території Крилоса кам'яних матриць для відливки дрібних предметів з бронзи, бронзового шлаку, а також значної кількості готових виробів дрібної пластики.

⁷ Порфиридов Н. Г. Древнерусская мелкая каменная пластика и ее сюжеты.— СА, 1972, № 3, с. 202.

⁸ Янин В. Л. Актовые печати древней Руси X—XV вв., т. 1. М., 1970, с. 193, табл. 46.

⁹ Schlumberger G. Sigillographie de l'empire Byzantine. Paris, 1884.

¹⁰ Банк А. В. Византийское искусство в собраниях Советского Союза. М.—Л., 1966, с. 308, № 154.

¹¹ Там же, с. 304, № 151.

¹² Marvin C. Ross. Catalogue of the Byzantine and Early Mediaeval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection, vol. 1. Washington, 1962, N 23, p. 26—27, pl. XXII.

¹³ Чубинашвили Г. Н. Грузинское чеканное искусство, т. 2. Тбилиси, 1959, ил. 203, 274.

¹⁴ Fournes Jean. Architectures symboliques dans le theme iconographique de l'Annonciation Synthronon. Paris, 1968, прим. 226.

¹⁵ Исаевич Я. Д. Культура Галицко-Волинской Руси.— Вопросы истории, 1973, № 1, с. 94.

В. Г. Пуцько вважає, що описана ікона відлита з кам'яного оригіналу XII ст.¹⁶ З його думкою можна погодитись, враховуючи техніку виконання, характерну для різьблених ікон. Якщо це так, то кам'яний оригінал, на нашу думку, був місцевого походження. Тут доцільно провести стилістичну паралель з кам'яною іконою «Одігітрії», датованою XIII—початком XIV ст., з Державної Третьяковської галереї¹⁷. А. В. Риндіна досить правомірно зараховує її до галицько-волинських пам'яток. Порівняльний аналіз виявляє багато спільних рис між богоматір'ю на галицькому благовіщенні та «Одігітрією» з Державної Третьяковської галереї.

Бовшівська ікона є рідким екземпляром серед творів давньоруської дрібної пластики XII—XIII ст. Це поки що єдина знахідка із зображенням сцени благовіщення серед пам'яток мистецтва стародавнього Галича.

В. Д. БАРАН
В. С. ВУЙЦИК

Древнерусская икона из поселения Бовшев

Резюме

В 1963 г. на поселении XII—XIII вв. у с. Бовшева Ивано-Франковской области найдена бронзовая икона благовещения. Изображения девы Марии и благовествующего ее архангела Гавриила выполнены на высоком художественном и техническом уровне. Эта редкая и хорошо датированная икона сделана в древнем Галиче, она пополняет не очень многочисленные произведения древнерусской мелкой пластики XII—XIII вв.

¹⁶ З приватного листа автору від 17 березня 1974 р.

¹⁷ Риндина А. В. Об одной группе каменных икон XIV в.— Памятники культуры. Новые открытия. Письменность, искусство, археология. М., 1974, с. 229.